

การเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วมแนวพุทธ
Teaching engaged Buddhism.

พระครูปฐมเจติยานุรักษ์ (สมจิตฺโต /แซ่ลิ้ม)¹
Phrakroo Patomjaytiyarak

บทคัดย่อ

การจัดการเรียนการสอนในยุคปัจจุบันต้องเน้นผู้เรียนมีส่วนร่วมให้มากเพราะการมีส่วนร่วมของผู้เรียนส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์และสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ไปบูรณาการใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ในพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าได้สอนให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อให้เกิดความรู้ประจักษ์ในองค์ความรู้นั้น ๆ ด้วยตัวของผู้เรียนเองจนสามารถพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

คำสำคัญ : การเรียนการสอน, การมีส่วนร่วม, พุทธ

Abstract

The teaching of the present need to focus on the students participate as much because of the involvement of the students, encouraging students to think critically process. Synthesis and knowledge can be gained from learning to integrate in everyday life for maximum benefit in Buddhism, Buddha taught the students to practice their knowledge in the manifest. with the knowledge that the students have to be free from suffering.

Keywords : Learning and Teaching, Participation, Buddha

² รุ่ง แก้วแดง, ปฏิวัติการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพ ฯ : พิมพ์แอนด์พริ้นติ้งเซ็นเตอร์, 2542), หน้า 1-2.

³ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) .กรุงเทพมหานคร,สำนักพิมพ์สูตร
ไพศาล,2555

⁴ พระไตรปิฎก ฉบับธรรมทาน พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 ข้อ 65.

บทนำ

การจัดการศึกษาของไทย รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยก็พยายามที่จะพัฒนาการศึกษาให้ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก แต่ยังไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเทคโนโลยี นอกจากนี้วิกฤติที่สำคัญระบบการศึกษาไทยคือความทุกข์ของผู้เรียน เนื่องจากเนื้อหาที่เรียนไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของเด็ก เด็กต้องจำใจเรียนเรื่องไกลตัว และมีความทุกข์เพราะต้องท่องจำตลอดเวลา ความทุกข์เกิดจากการเรียนทำให้เด็กมองว่าการเรียนไม่ใช่เรื่องสนุก ไม่มีความสุข ไม่น่าเรียน และในการสอบเข้าเรียนต่อทุกระดับเน้นเฉพาะความจำ ก็ยิ่งเพิ่มความเครียดให้เด็กมากขึ้น นับวันปัญหาเหล่านี้จะรุนแรงมากขึ้น จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมได้²

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มในอนาคต สะท้อนให้เห็นความเสี่ยงที่อาจเกิดทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง สถาบันทางสังคม และปัจเจกบุคคล จำเป็นต้องเตรียมคนให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งระดับโลกและภูมิภาคโดยเฉพาะในประชาคมอาเซียน ดังนั้น ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559)³ มุ่งเน้นการพัฒนาคนทุกช่วงวัยให้เข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับการนำหลักคิดหลักปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเสริมสร้างศักยภาพของคนในทุกมิติ ทั้งด้านร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีสติปัญญาที่รอบรู้ และมีจิตใจที่สำนึกในศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และความเพียร มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเสริมสร้างสภาพแวดล้อมในสังคม และหนุนเสริมสถาบันทางสังคมให้แข็งแกร่งและเอื้อต่อการพัฒนาคน จะเห็นได้ว่าแนวทางการจัดการศึกษาของไทยมุ่งพัฒนาคนในชาติให้มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในอนาคต พร้อมยึดหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาในสอตแทรกพัฒนาคน ชุมชน และสังคมในประเทศ

ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 เกี่ยวกับเหตุผลในการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ และในขณะเดียวกัน พระอัสสชิเถระได้นำคำสอนของพระศาสดาไปสอนแก่สารีบุตรปริพาชกว่าดังนี้ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรม เหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติ ทรงสั่งสอนอย่างนี้⁴ สารีบุตรปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรม ครั้นได้ฟังธรรมปริยานี้ ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากอวิชชา ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

⁵ เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, หน่วยที่ 7 ปัญหาและแนวโน้มเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ บริหารการศึกษา, ในประมวลสาระชุดวิชาสัมมนาปัญหาและแนวโน้มทางการบริหารการศึกษา, (นันทบุรี:สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547). หน้า 65.

⁶ เสาวนิตย์ ชัยมุสิก, การบริหารโรงเรียนเป็นฐานเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุคพอยท์, 2542), หน้า 41.

สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา นี่คือปัจจัยการแห่งการเรียนรู้ของพระสารีบุตร ดังนั้นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยการที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้นำไปพัฒนาตนและสังคมเช่นหลักอริยสัจ 4 ก็เป็นปัจจัยช่วยในการส่งเสริมการแก้ปัญหาชีวิตหลักอริยสัจ 4 เป็นปัจจัยในการเรียนรู้มุ่งสู่ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา และหลักธรรมอื่นๆ ที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตั้งตนเองสังคม ครอบครัว ชุมชน ความสุขในการเรียนของผู้เรียนนั้นต้องอาศัยหลักอริยสัจ 4 ในข้อที่ 1 เป็นแรงจูงใจในการเรียนรู้ในความรู้เรื่องต่างๆ หากผู้เรียนมีฉันทะความพอใจในศาสตร์ต่างๆ ที่ต้องการจะเรียนแล้ววิริยะ คือความเพียรในการศึกษาเล่าเรียนในศาสตร์นั้นๆ ก็จะตามมา เมื่อมีฉันทะและวิริยะแล้วจิตตะก็ปรากฏขึ้นและวิมังสาการพิจารณาไตร่ตรองในศาสตร์หรือความรู้ในเรื่องนั้นๆ จึงทำให้ผู้เรียนที่อาศัยหลักอริยสัจ 4 คือคุณธรรมที่ทำให้เกิดความสุขและความสำเร็จในการเรียนสามารถมีความสุขในการเรียนและประสบผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนในศาสตร์และศิลป์นั้นๆ ได้

การมีส่วนร่วมของผู้เรียนในทางพุทธศาสนานั้นได้เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือ ผู้เรียนเป็นส่วนสำคัญในการค้นหาความรู้ หากผู้เรียนมีความสนใจและใฝ่รู้ในความรู้ด้านต่างๆ แล้วผู้สอนที่มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียนก็มีความสุขในการถ่ายทอดและให้ความรู้ในสิ่งที่เป็ประโยชน์ให้กับผู้เรียนได้

จากความสำคัญที่กล่าวมาในข้างต้นได้มีนักวิชาการได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมหลายท่านในที่นี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่าง เช่น

เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารไว้ว่า การมีส่วนร่วมของบุคคลจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องและการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องจะส่งผลให้เกิดความผูกพันต่อหน่วยงาน และภารกิจที่ตนเองมีส่วนร่วม⁵

เสาวนิตย์ ชัยมุสิก ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลที่ดี กลุ่มคนหรือองค์กรประชาชนได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจการดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจโดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอกและเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งที่อำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจและผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย⁶

ไพรินทร์ เตชะรินทร์ ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ รวมทั้งวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อขจัดและแก้ไขปัญหา

⁵ ไพรินทร์ เตชะรินทร์, การบริหารการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2547), หน้า 7.

รวมทั้งสนองความต้องการของชุมชน

4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงานโครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ทำไว้โดยเอกชน และรัฐบาลให้ได้ประโยชน์ได้ตลอดไป⁷

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในข้างต้นของนักวิชาการพอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นการเข้าไปมีส่วนสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่หรือโครงการต่างๆของกลุ่มบุคคลให้ประสบผลสำเร็จตามแผนและเป้าหมายของโครงการนั้นๆ

ซึ่งการมีส่วนร่วมของการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆของคนในสังคมนั้นได้สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมทางพุทธศาสนาได้แก่การส่งเสริมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้โดยอาศัยผู้สอนเป็นแผนที่หรือเป็นกัลยาณมิตรนำทางให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมายของการเรียนรู้อย่างแท้จริง

1. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้เรียน

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning : PL) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และเป็นการเรียนรู้ที่มีความเชื่อว่าเป็นการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาในด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของผู้เรียนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการเรียนรู้แบบนี้เป็นดังประสบการณ์ศักยภาพของผู้เรียนออกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ โดยหลักการสำคัญของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คือ กิจกรรมการเรียนการสอนเป็นการเรียนรู้ที่อาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียน การเรียนคือกิจกรรมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงของผู้เรียน (Active Learning) และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง และระหว่างผู้เรียนกับครู โดยการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. ประสบการณ์ (Experience) เป็นขั้นตอนที่ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนนำความรู้และประสบการณ์เดิมของตนเองมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้และประสบการณ์ใหม่ของตนเอง โดยการศึกษาหาความรู้จากครูจากสื่อต่างๆ รวมทั้งการทำงานกลุ่ม เป็นต้น

2. สะท้อนความคิด/ อภิปราย (Reflection and Discussion) เป็นขั้นตอนที่ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและสร้างบรรยากาศเพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงออกด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เรียนรู้ซึ่งกันและกัน โดยผู้เรียนและครูร่วมกันกำหนดประเด็นหัวข้อในการอภิปรายกลุ่มย่อยเพื่อนำเสนอต่อกลุ่มใหญ่เพื่อรับฟังความคิดเห็นโดยใช้ความรู้พื้นฐานจากประสบการณ์ของผู้เรียน

⁸ กรมสุขภาพจิต. คู่มือฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม.(พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร:วงศ์กมลโปรดักชั่น,2544), หน้า 12.

3. ความคิดรวบยอด (Concept) เป็นขั้นตอนการสร้างความเข้าใจของผู้เรียนเอง โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์สิ่งที่ได้เรียนรู้จากผลของการสะท้อนความคิดและอภิปรายเพื่อนำไปสู่การเกิดความคิดรวบยอดให้เป็นความรู้ของตนเอง

4. ทดลอง/ ประยุกต์แนวคิด (Experimentation/Application) เป็นขั้นตอนที่ต้องการให้ผู้เรียนนำผลจากขั้นความคิดรวบยอดที่เกิดขึ้นใหม่ไปประยุกต์ใช้ในลักษณะหรือสถานการณ์ต่างๆ จนเกิดเป็นแนวทางของตนเอง⁸

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีพัฒนาการมาจากการนักปรัชญาการศึกษา คือ Dewey ที่ได้เริ่มใช้วิธีการเรียนรู้จากการกระทำ (learning by doing) ซึ่งเป็นพื้นฐานการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการดึงเอาความสามารถของผู้เรียนออกมา ซึ่งผู้เรียนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้น ผู้สอนจะกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดแก้ปัญหาได้มากขึ้น และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมนี้ยังเป็นการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ดังที่มาตรา 22 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กล่าวไว้ว่า “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและตามศักยภาพ” รวมทั้งการจัดการเรียนรู้แบบนี้ยังต้องอาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎี Constructivism ที่ว่ามนุษย์สามารถสร้างความรู้ของตนเองได้โดยอาศัยประสบการณ์และความรู้เดิมของแต่ละคน ผู้เรียนจะมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้ของแต่ละบุคคลจะมีระดับแตกต่างกันไป เรียกได้ว่าสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลมากขึ้นตามลำดับ และผู้เรียนจะควบคุมการเรียนรู้ด้วยตนเอง และสอดคล้องกับทฤษฎีของ Kolb and Fry (1975) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้จากประสบการณ์ คือ กระบวนการสร้างความรู้ ทักษะ และเจตคติด้วยการนำเอาประสบการณ์เดิมของผู้เรียนมาบูรณาการเพื่อสร้างการเรียนรู้ใหม่ ๆ

การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม นั้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน เช่น นำไปใช้ในการอภิปรายกลุ่มในรายวิชาต่างๆ ที่ให้ผู้เรียนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นหรือมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน รวมทั้งนำไปประยุกต์ใช้โดยเมื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ เสร็จสิ้นแล้ว ก็จะมีการสรุปความคิดต่างๆ ในรูปแบบของแผนผังความคิด (Mind mapping) ซึ่งเป็นขั้น Concept เพื่อเป็นการสรุปความรู้ที่ได้รับจากการเรียนรู้ในแต่ละครั้ง และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานอื่นๆ ได้อีกด้วย เช่น งานพัฒนาชุมชนต่างๆ ซึ่งจะนำเอาหลักการของการเรียนรู้แบบนี้ไปใช้เพื่อให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของชุมชน

⁸ สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. (เชียงใหม่: เชียงใหม่ ปี เอส การพิมพ์, 2544), หน้า 15.

¹⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2556), หน้า 33-45.

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) เป็นการเรียนรู้ในเชิงประสบการณ์และการเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม ซึ่งมีข้อดี คือ ผู้เรียนได้มีการดึงเอาประสบการณ์ของตนเองที่ติดตัวออกมาใช้ในการเรียนรู้ ผู้เรียนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ จากเพื่อนในกลุ่มเพิ่มมากขึ้นด้วย และช่วยกันทำงานให้บรรลุผลสำเร็จได้ด้วยดี ซึ่งผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในทุก กระบวนการ รวมทั้งการเรียนรู้แบบร่วมมือนี้จะเป็นการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง

ในส่วนของข้อจำกัดของการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) คือ เมื่อมีการจัดกิจกรรมกลุ่ม อาจมีผู้เรียนบางคนที่ไม่ให้ความร่วมมือ หรือไม่ยอมแสดงความคิดเห็นร่วมกับผู้อื่น รวมทั้งในการจัดกิจกรรมกลุ่มนั้น อาจจะทำให้ผู้เรียนไม่ได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมทุกคน ซึ่งก็เป็นข้อจำกัดของการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมนี้

2. พุทธวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วม

ในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าพระองค์ได้ทรงเน้นการสอนในเชิงประจักษ์ให้เห็นด้วยตนเองคือผู้เรียนต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เห็นผลด้วยตนเอง ทำให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้หลักพุทธธรรมนั้นๆ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)¹⁰ ได้สรุปหลักการสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 หมวด ดังนี้

1.เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

(1) สอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็น เข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจแล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ เช่น การสอนตามหลักอริยสัจ 4 ทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อนปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบกันอยู่โดยธรรมดา ต่อนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

(2) สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้นและต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป เช่น การสอนตามหลักอนุพุทธพิกขา ไตรสิกขา พุทธโอวาท 3 เป็นต้น

(3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการพาไปชมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดาให้พบกับตา เป็นต้น

(4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กว้าง ไม่ไขว่ไขว ไม่ออกนอกเรื่อง

(5) สอนมีเหตุผล ผู้ฟังสามารถรองตามและเห็นจริงได้

(6) สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่า ผู้สอนมีความรู้มากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ลายใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับใบไม้ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบปามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลายในป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์

(7) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตาหาวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก 6 ประการ คือ

- 7.1 คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- 7.2 คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- 7.3 คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส
- 7.4 คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- 7.5 คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- 7.6 คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส

2. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

(1) รู้ คำนึงถึงและการสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างของบุคคล เช่น คำนึงถึงจิต 6 อันได้แก่ ราคจิต โทสจิต โมหจิต ศรัทธาจิต พุทธิจิต และวิตกจิต และระดับความสามารถของบุคคลดังที่พระองค์ทรงยกบัว 3 เหล่าขึ้นมาเปรียบเทียบ

(2) ปรับวิธีสอน ผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล ก็อาจใช้วิธีการต่างกัน

(3) คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่เรียกว่าปริปากะ พิจารณาผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไป ด้วยว่าในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไรและเรียนได้แค่ไหน เพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยังเช่น วันหนึ่งเสด็จกลับจากบินทบาท เสด็จเรียบร้อยแล้ว ตรัสชวนพระราหุลให้เสด็จตามไปพักผ่อนกลางวันที่ป่าอันธวัน เมื่อได้ประทับนั่งที่โคนต้นไม้แล้วทรงสอนพระราหุลด้วยวิธีสนทนา พระราหุลได้บรรลุอรหัตต์ เป็นต้น

(4) ต้องสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริงเช่น สอนจูฬปันถกด้วยการให้นำผ้าขาวไปปริกรรม เป็นต้น

(5) ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ให้รู้สึว่า ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ได้ตอบเสรี หลักการนี้มักมาในรูปถามตอบส่งเสริมผู้เรียนให้คิด มุ่งหาความรู้

(6) การเอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษ ตามสมควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์เช่น ขวานาคคนหนึ่งตั้งใจจะไปฟังเทศน์ บังเอิญว้าวาย จึงรีบออกไปตามกลับมา แต่กว่าจะมาถึงก็มืดแล้ว ได้ฟังธรรมหน่อยเดียว ไปถึงวัดพระพุทเจ้าประทับรอยอยู่ไม่แสดงธรรม รับสั่งให้เขารับประทานอาหารให้อิ่มสบายแล้วจึงเริ่มแสดงธรรม เป็นต้นให้ความช่วยเหลือ

(7) เอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหาเช่น เรื่องของพระจูฬปันถก เป็นต้น

3. เกี่ยวกับตัวการสอน

(1) การเริ่มต้นที่ดี ในการสอนนั้นการเริ่มต้น เป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วน

ช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาของบทเรียนได้

(2) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่งเพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจและให้เกียรติแก่ผู้เรียน

(3) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

(4) สอนโดยเคารพ คือตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกละเอียดเป็นสิ่งที่สำคัญ มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและงานสั่งสอน ไม่ใช่สักว่าทำหรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา

(5) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล เหมาะสม ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย

สรุปได้ว่าพุทธวิธีการมีส่วนร่วมของผู้เรียนนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธีที่ให้ผู้เรียนได้พิสูจน์ความจริงด้วยตนเองเมื่อพระองค์ทรงสอนหลักธรรมต่างๆแล้วก็เป็นการใช้วิธีชวนให้ผู้เรียนเข้ามาปฏิบัติให้เห็นผลด้วยตนเองสอดคล้องกับการเรียนการสอนที่ครูเน้นให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มีขั้นตอนตามลำดับ คือ การนำเข้าสู่บทเรียน การสอนตามบทเรียน การลงมือปฏิบัติและการประเมินผลการเรียนรู้ซึ่งวิธีการสอนของครูในปัจจุบันสอดคล้องกับพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนเมื่อในครั้งสมัยพุทธกาล